
ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

Василь Полтавчук

ХУДОЖНЯ САМОБУТНІСТЬ ДЕБЮТНИХ ПОВІСТЕЙ ІВАНА ГРИГУРКА

У статті розглядаються дебютні повісті Івана Григурка, які на початку 70-х років XX століття засвідчили появу в українській літературі талановитого прозаїка.

Ключові слова: дебют, повість, художність.

The article deals with the investigation of the debut stories by Ivan Grigurko which in the 70s of the XX century showed the appearance of the talented writer in the Ukrainian literature.

Keywords: debut, story, artistic features.

Уперше про новобранця літератури Івана Григурка серйозно заговорили після опублікування ним у 1970-у році повісті "Роса" (ж."Дніпро", № 9). Оглядаючи українську журнальну прозу 1970-го, В. Дончик назвав "Росу" серед тих творів, які, незважаючи на помітний у них "деякий наліт "показного", претензійного", стали "цікавими й обнадійливими дебютами" молодих авторів [3].

Схвально оцінив "Росу" і відомий критик В. Фашенко, вирізнивши її з-поміж багатьох творів, якими дебютувало "нове поповнення літератури" у 1970-у році: "Лише Іван Григурко повістю "Роса", дотепною, чуливою до складних життєвих проблем, з оригінальними характерами сучасників, в яких є народна мудрість, переконав, що у молодій прозі є сили талановиті, надійні" [7, 145].

Безперечно, вправність у письмі, продемонстрована І. Григурком у повісті "Роса", прийшла до молодого автора не одразу. Певною мірою тут прислужився досвід, набутий при творенні спроб пера, що були надруковані у районній газеті, яка виходила у Красних Окнах на Одещині. На шляху до "Роси" (а шлях цей з часу перших пуб-

лікацій вимірюється десятима роками) були й інші твори, що не стали набутокм широкого кола читачів. "В архіві письменника, — як свідчить В. Плющ у передмові до роману І. Григурка "Червона риба", — збереглося кілька газет "армійського періоду" з публікаціями віршів та оповідань, під якими стоять підписи: "рядовий І. Григурко", "сержант І. Григурко". Проте автор жодного разу не повертався до них, вважаючи ці публікації просто "школярськими вправами", йому навіть на гадку не спадало включити їх до книжки" [6, 8]. Суворая авторська самооцінка в даному випадку є небезпідставною, проте вона аж ніяк не перекареслює ролі "школярських вправ" у процесі творчого становлення І. Григурка, адже без них зрозуміти цей процес у всій його складності неможливо. Відкриття майбутнім письменником світу художнього слова відбувалося, отож, непросто, поступово, ніби аж уповільнено, але надміру драматизувати його немає підстав — так, зрештою, було у кожного, для кого література стала судьбою.

В осягненні таїн і обрїїв Слова свою роль відіграли і твори "студентського періоду". А ще — студії у науковому гуртку з вивчення новели, що ним у шістдесяті роки керував авторитетний дослідник цього жанру В. Фащенко. "Василь Васильович, — писав згодом І. Григурко, згадуючи роки навчання на філологічному факультеті Одеського університету, — добрим, примруженим усміхом зустрічає кожну хвилю новобранців-філологів. А вступають на філфак, треба сказати, одні "видатняги". Про наш курс в кулуарах казали: з сімдесяти набраних тут 50 поетів, 15 прозаїків і 4 байкарі. Лише один нічого не писав, але недовго — після першого семестру твори однокурсників довели його до того, що він почав спеціалізуватися по критиці.

Професор Фащенко не вчить писати, а вчить розуміти. А від розуміння до дії — відстань коротка; тому "видатняги", прослухавши курс лекцій учителя, один за одним писати перестають, наступає "велика переоцінка цінностей", а вже потім хто знову береться за це діло, то з подивом і острахом бачить, що кудись щезла колишня прудкість мислі й пера. Але з трудом вимучені, ніби проорані, сторіночки Василь Васильович роздивляється куди уважніше, ніж газети-шпалери з творами першокурсників, якими зазвичай обвішуються факультетські коридори. Він не виставляє високих балів новелам і віршам своїх студентів, однак завжди знаходить ту мікронно точну міру підтримки, яка так необхідна кожному з нас...

— Є тут "шляпи" перед Гончарем, Тютюнником, Гуцалом, — сказав, прочитавши моїх три новелки, Василь Васильович. — Літературі потрібні Гончар, Гуцало, Тютюнник, але їй не потрібні їхні наслідувачі. Шукай себе" [1].

Треба думати, що цю настанову молодий прозаїк сприйняв усерйоз, як програму дій, оскільки з публікацією псевдоромантичних "новелок", подібних до тих, якими у другій половині шістдесятих років рясніли сторінки періодики, він не поспішав.

Відчуття того, що про певну мить народної історії мусиш сказати саме ти, а не хтось інший, і саме так, а не інакше, до кожного літератора приходить по-різному, внаслідок багатьох причин і обставин, які далеко не завжди можна з'ясувати до найдрібніших деталей. Мабуть, і сам І. Григурко не зміг би визначити усі ті чинники, завдяки яким народилося у нього "відчуття себе", але окремі з них є очевидними. Це, передовсім, прагнення писати, яке було властиве І.Григуркові і яке спричинило його "зраду" "україн фемінізованої" фінансової галузі, привело його в редакцію газети. Сотні зустрічей з людьми різного віку і різних професій, задушевні бесіди і гострі суперечки, намагання збагнути мотиви вчинків, повсякчасне перебування у вирі громадсько-політичного життя — ось що таке для І. Григурка робота у Красноокнянській та Скадовській районних газетах, а з 1967 року — у Херсонській обласній газеті "Ленінський прапор". Це був, кажучи словами самого письменника, "період накопичення". Позиція літератора-початківця у цей період зумовлювалась усвідомленням того, що накопичення "можна і треба інтенсифікувати, активізувати, але не слід щойно лиш накопичене поспішати відвозити на літературний базар. Виноградний сік, як його не проголошуй вином, нікого не зігріє" [1].

Процес "бродіння" нагромаджених "соків життя" відбувався не лише водночас зі студіюванням філології в університеті, а й під значним впливом цього студіювання, оскільки знайомство з вершинними здобутками вітчизняної і зарубіжної літератур, із секретами письменницького ремесла не минало безслідно, воно щонайактивнішим чином впливало на формування смаків, сприяло пошукам свого місця серед сіячів на ниві рідної культури, унеможливлювало самозакоханість, яка нерідко супроводжує на перших порах початківців-"видатняг".

Названо тут лише кілька чинників, завдяки яким І. Григурко вийшов на шлях до "Роси", до самого себе, але і цього, на мій погляд,

достатньо, аби переконатися: у літературу молодий автор вирушав, як у далеку незвідану дорогу, брав з собою те, без чого на цій дорозі мети не досягти. Було б перебільшенням оголосити "Росу" твором викінченим, таким, що не дає підстав говорити про "втрати в дебюті". Запримітять у ній критика і фрагментарність, "вельми обмежене ще коло засобів розкриття внутрішнього світу людини" [5, 33], і певну данину тогочасній літературній моді. Але немало і привабило у цій повісті, і передовсім — "вміння з особливою теплотою писати про людей, привабив самий стиль твору, якісь цілком нові для української прози інтонації, шедре бачення світу і роздарування отої художницької щедрості в кожній фразі, в кожному слові" [4].

"Роса" — це доба (від сходу сонця і до сходу сонця) із життя невеличкого українського села наприкінці 60-х років двадцятого віку.

Нічого надзвичайного протягом цього короткого часового відтинку у селі не відбувається, ми стаємо свідками буденних подій, бачимо "звичайних людей". Однак про безкриле побутописання в даному випадку говорити не доводиться, бо у буденності зображуваного виразно відчувається "життя рум'яний дух" (І. Франко), а за долями "негероїчних героїв" не губиться істинний героїзм народного буття з його мирними і воєнними, хлібними і голодними роками.

Націленість І. Григурка на зображення отаких подій і персонажів не була новою для української прози на рубежі 60–70-х років, і все ж, незважаючи на це, дебютант вважав за необхідне заявити про свою позицію не лише самим твором, а й у творі. Прикметним, з огляду на сказане, є епізод, у якому дійовими особами виступають письменник і колишній партизан дід Савка: "Заходив торік один приятний, чемний чоловік, сказав, що пише книжку "Герої Бузикового лісу" і в тій книзі мусить бути розділ про хороброго партизанського завпрода діда Савку. Два дні прожив письменник у Савки. Доскіпувався чогось героїчного. "Може, коли-небудь ворожа міна влучила в котел з кашею? — з надією питався, тримаючи напоготові самописку. Міна, на жаль, не поціляла в кашу. В людей — бувало, а в котел з кашею — ні. Дуже розчарований поїхав той чоловік, аж Савці було незручно..." [2, 38].

Автор же "Роси" не розчарований, а, навпаки, зачарований непоказним героїзмом своїх співвітчизників і, на відміну від безіменного письменника, вбачає у ньому найвищий вияв мужності, людяності, доброти. Це тут, у "Росі", уперше дав про себе знати громадянський і творчий принцип, який перекода кілька років спричинить

появу "Далеких сіл": "хоч мале село, та люди в нім великі". Великість героїв дебютної повісті прозаїка незаперечна, вона — у тому передовсім, що доля кожного з них невіддільна від долі народу подібно до того, як "навіть найменша грудочка землі невіддільна від усієї землі" [2, 63]. Великість ця не вбрана у парадну одіж, непоказна з виду, не відзначена високими нагородами, але без неї і село, і вся земля роду не тільки збідніли б, а й могли б стати зовсім іншими. Могли б, якби сини діда Савки і Матвія Матюхи, полігши на полі бою, не перепинили шлях фашистській чумі, якби не партизанів дід Савка разом зі своєю Лукією, якби не трудився так самовіданно атагас Миколай, якби після голодного року не пригрів дід Савка хлопченяти, що прибилося звідкись у село. Та в тім-то і справа, що негероїчні герої "Роси" виконували і виконують свій обов'язок перед рідною землею совісно і саможертвно і нічого не вимагали і не вимагають натомість. Саме в цьому і вбачає автор твору істинний героїзм, основу життєстійкості народу.

Доба із життя героїв "Роси" — це клопоти і мрії, спогади і роздуми, смуток і радість, народження любові і передчуття неминучого прощання зі світом. Зображення нероздільності усього цього засвідчило: автор повісті зробив упевнений крок на шляху пізнання поліфонічності буття як окремої людини, так і всього народу.

З особливою увагою, з непідробним інтересом молодий прозаїк придивляється насамперед до людей літніх, "потертих життям" (В. Панченко). Ось, скажімо, баба Любина. У громадянську війну вона втратила чоловіка, у Вітчизняну — сина. Тепер самотня, і як від хворості вимерли усі кури, то "зимувала одна-однісінька, не було до кого й слова мовити" [2, 25]. Цією деталлю підкреслено трагедію жінки, яка колись любила і була любою, трагедію матері, що виряджаючи сина на війну, "обіймала його так, ніби руки вузлом зав'язались" [2, 46]. Війна безжально вирвала із цього вузла єдиного сина, Любині zostалися лиш пам'ять про нього і неминуща туга. Настають хвилини, коли від цієї туги свідомість згорьованої жінки потьмарюється і молоді дубки ввижаються їй солдатами, які "і всі молоді, і всі в зеленому": "Добралась Любина, опустилась на коліна коло самого дубка. Руками і сивими пасмами непокритої голови обгорнула молодий стовбур. Листя легенько шелестіло, як шелестить нова форма на новобранцеві. Кора донизу була з темним, смоляним полиском, наче новенька кирза" [2, 29]. Так ось, через промовисті художні деталі, показано невмирущість матеріної пам'я-

ті про останню мить прощання із сином-солдатом. І ще одна деталь — портретна: на вогненне сонце Любина "дивилась широко розверстими очима, в котрих вже свого вогню та зблиску не було, а був наче один лиш попіл" [2, 75]. Зображення І. Григурком зачехлого передчасно життя Любини стало маленькою, але виразною сторінкою у художньому дослідженні "великої і надзвичайної теми — українська жінка і війна" (О. Довженко).

Прикметно, що літні герої "Роси" багаті не лише роками, а й душею. Вона у них чиста і совісна. І проявляється це не у виголошенні правильних сентенцій, не в надокучливих повчаннях, а у повсякчасному ставленні до людей, до праці, до усього живого, що потребує людської уваги і допомоги. Варто згадати у зв'язку зі сказаним хоча б той епізод, де "заслужений атагас" Миколай приносить додому колгоспне ягня з потолоченими ратичками і обкутує їх "марлевими бинтами". Названий епізод не вражає масштабом відтворених подій сільського буття, але у ньому характер розкрився не меншою мірою, ніж це сталося б, приміром, у тому випадку, якби змальовано було б боротьбу атагаса за врятування отари під час бурану. В даному разі очевидним є уміння молодого прозаїка відкривати великість душі "звичайної", "рядової" людини, яка не усялила своє ім'я в історії, але без якої ця історія могла б бути іншою.

Ось як розмірковує про це сільський коваль Семен: "Як то велося б на цій землі без нас? Все було б так само, але трішечки не так. Без Марфи було б менше надії на щастя. Поки є такі, як баба Любина, вічна буде пам'ять. Заки житимуть діди Савки, бути землі у добрім здоров'ї. А є такі, як я, бути роботі! Всі ми разом — життя. Таке, яким воно є. Яким і мусило б бути..." [2, 72].

Пафос "Роси", отож, в обстоюванні неперебутньої цінності кожного окремого життя, у возвеличенні чистоти почуттів і помислів, а також добродіяння в ім'я людини, народу. Щонайтісніший зв'язок існує між лейтмотивом твору і його назвою. Вона метафорична, хоча водночас має і цілком конкретну основу — оте "живе срібло", яке випало на спраглу, випражену під сонцем землю і обнадіяло її і все, що на ній живе і росте, освіжило, освятило чистотою і життєдайністю. Не випадково саме в росяний пересвіток починається кохання Богдана і Ксанки, саме в ту пору, коли "ще й роса не підсохла", вирушає коваль Семен до "невилюбленої, гарної, як дівчина", Марфи. Тут роса — ще й символ любові, чистої, осяйної, здатної оновлювати світ і людей у ньому.

Схильний до осягнення поліфонічності буття, І. Григурко зобразив представників різних життєвих устремлінь. Є у повісті поруч з тими, у кого "сонце в грудях", і такі персонажі, душа яких нагадує "цупкий, як дріт, бур'ян". Це і безіменний колгоспний бригадир, який добросердному Миколаю "запріщає носити ягнят додому", бо тим самим атагас нібито "компліментує наше спільне господарство..." [2, 8].

Це і фельдшєрова дружина Маня, що, не встигнувши туди, де "були панчохи з золотою ниткою, шапки ондатрові, багато іншого дефіциту", тепер "лежить у палісаднику вся розбита, компреси холодні притуляє..." [2, 17]. Це і сам фельдшер, який неспроможний зрозуміти радість діда Савки, коли той полагодив вперше ним побачений мотоцикл. Фельдшер "укидає зеленого папірця в нагрудну кишеню Савчиного твинчика", навіть не підозрюючи, що "дитина на радість" старого не має грошового еквівалента... Це, зрештою, і кіномеханік Зандролик, якого "надіслали з містечка для зміцнення культурного фронту на селі", чомусь не завваживши, що у нього самого тієї культури — як кіт наплакав...

Влучні авторські характеристики, промовисті деталі, іронія — все це було в арсеналі художніх засобів молодого прозаїка, коли він окреслював епізодичні образи "антигероїв", однак не з їх зображенням пов'язані його творчі здобутки у дебютній повісті. Більший успіх приходить до автора там, де він змальовує великість людини, сяйво її душі. Тут він точніший у нюансуванні думок і почуттів персонажів, більш пластичний в описах портретів.

Переконливо потвердив це наступний твір І. Григурка — повість "Гавертій", опублікована 1971 року в журналі "Прапор" (№ 11).

Повість — розповідь про один неповний день і все життя Гавертія, літнього вже селянина, людини "рядової долі". Прикметно, що виразності і глибини у зображенні цієї долі досягнуто не за рахунок розлогого переказу хроніки життя, а завдяки дивовижній сконденсованості, з якою виписаний кожен епізод повісті.

Новий твір І. Григурка в багато чому одмінний від "Роси", але продовжує її в головному — в націленості на відкриття "простої" людини, людини із гущі народу, якою в даному випадку і є Гавертій. Зовнішність його, одяг підкреслено непоказні: "Гавертій вбрався у ватяні штани, взяв добре просохлі чоботи, натяг пахнучий чимось далеким светр, що привезла йому Таня, потім вдяг жовтий солдатський бушлат, двоपालі рукавиці, а стару, аж лису шапку вже насунув, ступивши через поріг" [2, 79].

Нічим особливим не прикметні і вчинки Гавертія, вони теж підкреслено буденні, із тих, за які нагородами не відзначають. Впорався вранці удома, пішов на бригаду і запряг коней у сани, по дорозі на станцію підгодував сіном оленів, відвіз дочку до поїзда, купив ліки сусідовій дружині і журнал "Перець" самому сусідові — оце і вся "хроніка діяльності" Гавертія протягом дня.

Тут, як і в першій повісті прозаїка, немає гострого зовнішньо-подієвого конфлікту, однак твір не належить до числа пасторальних. У ньому виразно відлунюються найдошкульніші болі і тривоги світу, до яких така чутлива душа Гавертія, в особі котрого природно співіснують і розважливий господар-хлібороб, і турботливий батько, і доскіпливий філософ, і мудрий політик. Чи не забагато, питаєте? Та саме в тому і справа, що І. Григурко всім ладом своєї повісті спростовує і заперечує поняття "проста людина", жонглюючи яким, верхогляди з властивим їм снобізмом ставлять у пряму залежність мислительний рівень особи від її посади і таким чином розцінюють рядову, "без крісла", людину як інтелектуально примітивну, духовно убогу. Змальовуючи головного персонажа повісті, І. Григурко стверджує услід за В. Симоненком: "найскладніша людина — проста..."

Робота Гавертія безпосередньо не пов'язана з вирішенням завдань, над якими мізкують спеціальні наукові інститути, видатні вчені, але йому дуже хочеться "найбільшого, найголовнішого секрету розкрити — звідки це життя й куди воно пливе. І чому зерно вгору проростає, і чому саме цієї ночі зацвіла яблуня, а не минулої. І здається, що варт лиш розгадати один найголовніший секрет, і тоді все буде зрозумілим і певним... Це ж скільки людей жило, скільки живе. І кожен прагнув, кожен по-своєму підступався, щоб збагнути, зрозуміти..." [2, 102].

Думки в Гавертія, як переконуємося, дійсно "вибоїсті", вони невідступно супроводжують головного персонажа повісті, засвідчують його потужний духовний потенціал. І, безперечно, мала рація Л. Федоровська, стверджуючи, що "оця здатність до роздуму, громадянська напруженість думки, філософський пошук, сказати б, найголовнішого секрету буття й надають образу Гавертія високої одухотвореності" [8].

Причому, додам від себе, одухотвореність ця — не святкова, не парадна одежа персонажа, а його ество. Гавертій не належить до числа тих, у кого, за словами одного з героїв повісті, "в голові все

зрозуміло до нудьги". Для нього загадка людини і світу існує у всій своїй складності, у неспрошеному вигляді. Зовні непоказний, нічим особливим непримітний, Гавертій вражає "космосом душі", в чому, власне, і виявилось сповна творче кредо молодого прозаїка — здивувати людиною.

Своїєї мети автор повісті досяг завдяки умінню відтворювати складну гаму почуттів персонажа: від "кларнетів ніжності", які "звучать" у душі Гавертія "чимось світло-сумним", — до "дзвонів Хатини", які виповнюють його тривогою за долю людини і людства: "земля ж замкнена, кругла, маленька, і цей клубочок життя оточений мертвою порожнечою, то навіть ж цю крихітку живого тепла гасити? — зболено розмірковує Гавертій, стривожений тим, що у світі "бомбів вже багато, можна землю збити з ходу. Бомбів наплодилось, як саранчі". — Отак, батьку Іване, увечері поглянеш на небо, а воно ж рясне зорями, як щедра яблуня яблуками. І хтозна, чи є на якій-небудь зорі людина? Я чомусь певен, що таких славних і розумних людей ніде немає. І дерев таких немає, і трав густих, і коней красивих. І тривога обвиває серце, бо порох на Місяці, пісок на Марсі, а в нас, якщо трапиться лихе, то попіл буде..." [2, 107].

Відтворюючи "будні і свята" Гавертієвої душі, автор повісті показав їх у складних, ледь вловимих взаємопереходах, у нерозривній єдності. Одне із "свят", що настало після неспокійних буднів, зумовив сніг: "За календарем вже скоро й зимі кабець, а воно казна-що діється: тумани стояли, крупа сипалась, лід кришився з неба, йшли хирляві сніжки, що їх вмить задувало кудись, а справжньої зими так-таки й не було, і земля стояла гола. І вже й надії ніякої не було, як раптом впав такий славний сніг..." [2, 79]. Його осяяє світло Гавертія, "мов святого, аж над землею здіймало". А все тому, що сніг не лише укрити голу землю, а й посіяв сподівання, що не станеться так, як торік, коли "половина озимого клину пропала", що "може, ще не пізно, степ вгріється, озимка витягнеться, і тоді весною не треба її пересівати кукурудзою" [2, 86].

Нема тут високих слів про любов до землі, до хліборобської праці, зате є стільки тривоги й надії, скільки може уміститися лише в істинно хліборобському серці. "Озимка" — достатньо вже одного цього слова з внутрішнього монологу Гавертія, аби відчуті, зрозуміти стан його душі. Звідси, з цієї всеосяжної тривоги й надії Гавертія — його радість, що несподівано, мабуть, і для нього самого вихлюпнулася у загалом йому невласливих окличних реченнях: "Славний

сніг. Буде врожай, багато стебел буде з двома колосками. Не вірите? Можу запрягтися!.." [2, 92].

Сніг у "Гавертії", як і роса у дебютній повісті, — не тільки і не стільки художня деталь, скільки символ чистоти помислів і життєвих устремлінь головних персонажів. У доборі їх І. Григурко виявив послідовність, яка й засвідчила примітну ознаку індивідуального стилю молодого прозаїка — його пильну увагу до народного характеру, його схильність розглядати персонажів крізь призму неперобуваних цінностей народної моралі. Думаю, що саме з огляду на цю особливість творчого мислення І. Григурка відомий прозаїк П. Загребельний пропонував повість "Гавертій" визнати "маленьким романом, може, наймініатюрнішим романом в сучасній українській літературі" [4].

Серйозної теоретичної експертизи це визначення жанру, мабуть, не витримало б, але й повністю відкидати його, вважати безпідставним, на мій погляд, не варто. Думаю, що було б краще, точніше назвати "Гавертія" "передчуттям роману" (і цю особливість твору молодого прозаїка П. Загребельний безпомилково відчув). Ну, а власне роман у доробку І. Григурка з'явиться дещо пізніше. На шляху до нього ще будуть численні нариси, репортажі, надруковані в обласній херсонській пресі, буде оповідання "День за днем" (Україна. — 1972. — № 41). Ці публікації не стануть примітними фактами творчої біографії автора. Хіба що переконливо засвідчать: у пошуках самого себе І. Григурко ішов крізь дні, місяці й роки, виповнені безнастанною роботою. Ішов до своєї теми, своєї проблематики, до свого жанру — ним, як переконаємося згодом, став роман.

Література

1. *Григурко І.* Настрій — робочий // Літературна Україна. — 1983. — 1 вересня.
2. *Григурко І.* Роса. — Одеса: Маяк, 1976. — 180 с.
3. *Дончик В.* На вимогу доби. Проза в журналах 1970-го // Літературна Україна. — 1970. — 25 грудня.
4. *Загребельний П.* Григурко відчиняє двері // Літературна Україна. — 1973. — 23 березня.
5. *Панченко В.* Віч-на-віч з епохою. — К.: Радянський письменник, 1987. — 246 с.
6. *Плющ В.* Світло натхненного слова // Григурко І. Червона риба. — К.: Радянський письменник, 1984. — С. 5–14.

7. *Фащенко В.* Новела з напівфабрикатів // Вітчизна. — 1971. — № 10. — С. 138–146.
8. *Федоровська Лада.* Крізь призму одного дня // Літературна Україна. — 1972. — 15 лютого.